№ 131: ШЛЯХИ ЕКУМЕНІЗМУ

Складні сторінки церковної історії

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

31 СІЧНЯ 2026

«Шукаєш священика – нема такого, як тобі потрібно. Хочеш сповідатися з гріхів, немає такого, перед яким ти міг би це зробити. Не знаходиш причини, задля якої хотів би ти ходити до церкви, бо там, як у корчмі. Ні релігії, ні порядку, і нічого там не знаходиш такого, що могло б підтримати й піднести людину, яка любить прославляти Бога», – писав Йосиф Велямин-Рутський.

Фото: Михаил Майзульс

Наведена цитата – фрагмент малознаного, але важливого твору Київського унійного митрополита 1613–1637 років Йосифа Велямина-Рутського «Виклад одного русина про виправлення устрою в грецькому обряді». Рутський народився в сім'ї шляхтичів-кальвіністів православного походження, навернувся до Католицької Церкви в латинському обряді і був покликаний служити в Київській Церкві, знову поєднаній із Апостольським Престолом. Він – один із найефективніших кризових менеджерів в історії Східної Європи. У «Викладі», датованому січнем 1605 року, ідеться про скрутний стан Церкви, а особливої цінності праці надають роздуми про те, як ситуацію можна виправити. Ще не бувши ні ченцем, ні архієреєм, Рутський створив програму виходу з кризи – й успішно реалізував її.

Феодальне роздроблення княжої Русі, на яке наклалися монголо-татарська навала, агресія сусідів із заходу, світське втручання в урядування Церквою, зазіхання на церковні маєтки через звичай патронату та призначення світських осіб на церковні посади призвели до «темних віків». Русь була не єдиною жертвою, бо дезінтеграційні процеси розгорнулися по всій Європі. Мова не тільки про єресі й відпадіння від Церкви, відлучення, ходіння в Каноссу, «релігійні» війни тощо; ідеться про бродіння й зіпсуття в самій Церкві, через які лихоманило ієрархію та вірних. Адже й деякі з середньовічних антипап щиро вірили в істинність свого шляху, а конциліаризм, що ставив собор вище за папу, теж був спробою реформи, хоч і засліпленою гординею.

Приклад цього бродіння – Базельський собор 1431–1449 років, попередник, а відтак антагоніст Ферраро-Флорентійсько-Римського собору 1438–1445 років. Перший – ілюстрація занепаду, другий – відновлення єдності. Дві близькі події, а така різниця… Чому? Зрозуміло, що річ у принципах Базеля і Флоренції.

Як писав дослідник Флорентійського собору отець Джозеф Ґілл SJ, у XIV–XV століттях «по всій Європі багато добрих людей вимагали реформи "в голові і членах" – хоча на ділі їх цікавила насамперед реформа в голові»; «кожен ступінь ієрархії прагнув реформувати інші, але завжди знаходив доводи на свій захист». У Базелі навіть формально було замало ієрархів, щоби собор визнала вся Церква, до того ж, як зауважували сучасники, «не раз серед отців, які видавали закони для цілого світу, можна було побачити кухарів і конюхів […] або ж писарів, мандрованих ченців, слуг […], які ввечері скидали свої довгі [церковні] облачення, щоб прислуговувати при столі або виконувати інші домашні обов'язки для своїх господарів».

Флорентійський собор, який очолили Папа Римський і Константинопольський Патріарх, став великим стимулом для виправлення. Його учасники, спираючись на традицію Церкви,

розуміли оновлення як повернення до первісної єдності не в інституційному, а в духовному вимірі. Вони відкидали зміну віри, але погоджувалися, що її суть належить розвивати в поняттях, відповідних сучасності – зрозумілих.

Причинами занепаду Рутський вважав брак науки й досконалості та святості життя, тому в основу реформи поклав оновлення чернецтва.

Ідея Флорентійського собору мала в Русі-Україні, на відміну від Московського князівства, добре підґрунтя. Київський князь Олелько Володимирович підтримав унійного митрополита Ісидора. Утім, на рівноправну єдність східної і західної Церкви не погодилися ні світські польські володарі, ні брати римо-католики. Перші й другі інструменталізували східну Церкву-спільноту і Церкву-сестру. Цей унійний період зрештою завершився на початку XVI століття. Поразка ідеї єдності була для Східної Європи гірким досвідом, який, з одного боку, показав мотиви сторін, а з іншого, згіршив багатьох у Церкві.

Надалі прихильники єдності мусили діяти обережніше. Загалом питання кризи Київської Церкви та її реформи в XVI столітті визріло достатньо, щоби таки довести до унії, яку й підписали в Бересті 1596 року. Завдяки радикальним крокам Київська унійна митрополія мобілізувалася. В'ячеслав Липинський, щоправда, зауважував, що радикалізм унії спонукав до опору тих, хто єдності не хотів або вагався. Та погодитися з цією тезою – це як декларувати, що радикалізм апостола Павла спонукав до опору фарисеїв. Невдовзі виявилося, що за опором «дизунітів» стояла Москва з ідеєю «Третього Рима». І прагнення цього табору довели 1686 року навіть не до унії з Церквою Москви, а до повного поглинання Київської православної митрополії. Нечинність того акту Константинопольський патріархат визнав 2019 року.

Для Київської православної митрополії XVIII століття стало періодом занепаду і втрати могилянської традиції; унійна ж Церква, навпаки, переживала «золотий вік». Це стало можливим завдяки принципам отців Берестейської унії, а також реформам Йосифа Велямина-Рутського та священномученика Йосафата Кунцевича. У питаннях обряду і традиції Кунцевич був традиціоналістом і розумів відновлення Церкви як повернення до її початкового стану. Щодо Рутського, то у «Викладі» він писав: «Якщо овечкам, наділеним розумом, бракує пасовиська, тобто науки про Бога і про християнські обов'язки, тоді через незнання тих речей,

які мали б знати, вони гинуть, або, бажаючи знати, втручаються в справи, які до них не належать, і, будучи вівцями, видають себе за пастирів, будучи учнями, роблять зі себе вчителів. І саме тому вони йдуть в різні єресі й схизми або щонайменше припускаються різних помилок і фальшивих наук». Це, зокрема, була реакція на новації протестантизму та втручання світських братств до врядування Церквою. Але Рутському йшлося також про брак науки про Бога, спричинений нестачею пастирів. Навіть останній доунійний Київський митрополит Онисифор Дівочка був двоєженцем, не гідним катедри. Його скинув Константинопольський патріарх Єремія і поставив Михайла Рагозу, який із ієрархами вирішив відновити єдність із Апостольською Столицею. Не Рим поставив, тож нема підстав говорити, що унійний собор у Бересті робили римо-католики і поляки. Це була ініціатива канонічної ієрархії Київської Церкви, тимчасом як Полоцький собор 1839 року та Львівський псевдособор 1946 року – справа агентів Москви.

Єдність становила не менший виклик для унійної Київської митрополії, ніж для «дизунітів», хоча про них і писано більше. В умовах, коли покластися можна було тільки на Божу благодать, розуміння Апостольської Столиці та власні сили, унійна Церква йшла шляхом Рутського. Перша й засаднича його теза полягала в тому, що західна Церква свого часу черпала зі скарбів східної, тож і східна може черпати зі скарбів Заходу. Цю думку він висловив іще у «Викладі», а згодом деталізував у спільному з отцем-кармелітом Павлом-Симоном проєкті «Про інші засоби допомоги грекам і русинам». Двома причинами занепаду Рутський вважав брак науки й досконалості та святості життя, тому в основу реформи поклав оновлення чернецтва – ядра Церкви, з якого виходять її керівники, учені й педагоги. Саме сюди, на поле формації, він прикликав західне чернецтво, вимагаючи лише інкультурації в місцеву традицію та витривалості праці. Дотримання цього шляху дозволило унійній Церкві зміцнитися там, де її не могла знищити політика Московського царства, і пережити піднесення, про яке й у царській Росії, й у радянській науці мовчали – історичну пам'ять про нього повертають тільки тепер. Показово, що визначальну роль чернечої реформи в оновленні церковного життя із залученням братів римо-католиків вдалося ще раз довести, коли в 1882–1904 роках польські єзуїти реформували василіянський чин (як один із плодів цієї реформи греко-католики отримали слугу Божого митрополита Андрея Шептицького). Угорські єзуїти на межі XIX і XX століть такої чутливості до василіян Закарпаття не виявили: з їхнього боку лунали жорстокі слова, що василіянам у цьому краї ліпше зникнути, розійшовшись по інших монастирях… Що ж, і в новітній історії бувало, коли католики не розуміли католиків.

Нехристиянське ставлення до християн відходило в минуле малими кроками і великими втратами, бо

промоторами його в новій історії були не релігійні почуття, а дедалі сильніші національні шовінізми.

Прямі виклики унійна Церква здолала, зокрема й за допомогою римської, та лишився ще один, може, іще небезпечніший, бо прихований. Греко-католиків римо-католицькі ієрархи на місцях, усупереч настановам Апостольської Столиці, тлумачили не як рівних братів у вірі, а як неповноцінних. Не тільки в богослов'ї, звісно. Попри обіцянки, достойників унійної Церкви аж до поділу Речі Посполитої не допустили до сенату, тож вони не могли відстоювати там свої права. В Австрійській імперії, якою керувала освічена династія Габсбурґів, ситуація змінювалася повільно й болісно. Скажімо, на Закарпатті унійні священники мусили відробляти панщину, а десятина йшла римо-католицьким парохам і латинському Яґерському єпископу; саме існування Мукачівської греко-католицької єпархії заперечували, як і єпископську гідність її ієрархів. А коли Мукачівські єпископи ставали на захист Церкви, до Рима з Яґера летіли наклепи: є документальні свідчення.

Нехристиянське ставлення до християн відходило в минуле малими кроками і великими втратами, бо промоторами його в новій історії були не релігійні почуття, а дедалі сильніші національні шовінізми. Можна багато говорити про те, як ці явища призводили до асиміляції, згіршень, відходів від Церкви, радикалізму. Сторінки церковної історії, на яких переплелися релігійне й національне, бувають особливо похмурі. Але не можна їх ігнорувати, замовчувати чи вірити в утопію розмежування релігійного й національного. Єдиний розумний вихід для історика – осягнути причини, пояснити наслідки. Тільки тоді люди знатимуть, як уникати подібного в майбутньому.

Розуміння католицькості унійної Церкви було викликом для римо-католиків. Для унійної Церкви усвідомлення своєї католицькості теж було викликом, який спонукав вийти з ґетто. Обидві сторони впоралися з проблемами, як змогли. Наше завдання – вивчати цей досвід. З відстані часу можна говорити, що осягнення того, яка розмаїта Католицька Церква, зафіксоване, зокрема, у документах II Ватиканського собору, збагатило християн і посилило почуття єдності. Ми пишаємося, що Церква дихає «двома легенями» (хоч їх, можливо, більше), часто вважаючи цю тезу винаходом російського богослов'я і забуваючи спадщину Флорентійського собору й митрополита Рутського. І здебільшого вже не згадуємо, що багато наших історичних попередників ішли до усвідомлення рівності обрядів тернистим шляхом, який описала психолог Елізабет Кюблер-Росс: заперечення, гнів, торг, депресія, прийняття. А дарма. Бо розуміння уроків історії дозволило б християнам краще орієнтуватися в сучасності.

Завершити ці роздуми вважаю за доцільніше не типовими узагальненнями, а двома історіями. Перша: попри тяжку історію угорсько-українських відносин, зокрема релігійних, у комуністичних таборах Сибіру Йосиф Сліпий зустрів угорського кальвіністського пастора, засудженого за – тяжко уявити! – український націоналізм. Друга: і польська, й українська преса 1920–1930-х років рясніла повідомленнями про колонізацію Галичини й будівництво костелів як осередків «польськості». Ворожнеча, яка тоді народилася, була жорстка і жорстока. Та ось атеїстичний режим зрівняв усіх – і греко-католики й римо-католики на місцях зрозуміли, підтримали одне одного, навіть попри Ostpolitik… Це ще дуже свіжий, живий і до кінця не осмислений досвід. Те, що нові суперечки почалися, щойно «знову стало добре», ставить важливе запитання: чи навчилися ми чогось зі своєї історії? А чи просто силою обставин закріпились і встигли облаштуватися на материку, із трьох боків оточеному не ворогами, а морем? Настане момент, коли доведеться відповісти.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ 31 СІЧНЯ 2026

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**